

A faluközösség önkormányzata

A faluközösségek és önkormányzatának eredete a közös földtulajdonba, *földközösségbe* nyúlik vissza. Európa-szerzte elterjedt középkori intézmény, Erdélyben a XV. századtól mutatható ki. Lényege – Tagányi Károlyt idézve – „mindenütt abból áll, hogy a község határa közös tulajdont képezvén, annak használatához a község minden tagjának egyenlő joga van: vagyis mindenkinek egyenlő nagy, egyenlő távol, s egyenlő minőségű földet kellett kapnia. Mivel azonban a legtöbb határban igen különböző földek vannak, előbb azokat a különféle talajok mineműsége és fekvése szerint osztályozni kell. Ezen osztály szerint a határt egyenlő, azonos nagyságú táblára osztani, s évente általában nyilazással kiosztani.” A földközösségnek tehát nem közös gazdálkodás jellege, hanem közös birtoklás jellege volt. A közföldek kiosztása, egy-egy faluközösség keretén belül nem volt végleges, évenként vagy két-, sőt tízévenként újraosztották, a tulajdonjog viszont mindvégig a faluközösségé maradt. A közföldek időszakonkénti felosztását nyilakra és a nyilak kiosztását a faluközösség tagjainak, rendszerint a fogott bírák végezték. Például Kolozsváron: *Jobb kezeknek nekünkvaló beadásalkal minket (fogott közbírákat) az irt galambadi közhatároknak felosztásakra megbíráltanak, és árbitráltanak (döntőbíróvá tettek)*. Galambad, 1780. Másból, például Zalában, a nyilosztást, a közföldek használatát falutörvény szabályozta.

A szakirodalom Erdélyt a faluközösség klasszikus területeként tartja számon, mivel itt tovább fennmaradt, mint a nyugatabbi megyékben, s így több adattal is rendelkezünk. Noha a földközösség felbomlása a feudális köztulajdon (földesúri) kialakulása után már megkezdődött, és a XVIII. századi úrbéri rendezés nyomán a szántóföldi határhaznátban és erdőhaszon-élvezetben élt tovább, Erdélyben elevenen éltek nyomai és emlékei a XVIII. század végén és a XIX. század elején is. Például a volt Doboka megyei falvak oklevelei szerint, 1742-ben még mindegyik falunak volt, *„közönséges oszló földé, melyet a falusiak egymás közt rudakkal szoktak felosztani,”* 1800-ban Magyarvalkón már csak egy darab szántóföld, s mintegy 10 darab rét maradt meg nyilásföldnek a magántulajdonok mellett: *„Ezeknek a falu – mondják szó szerint a tanúk – olyan módon veszi hasznát,” „hogy tudniillik a magyarvalkai communitás (faluközösség) hány telket bíró gazdákból állt: azon közönséges terréniumokat annyi egyenlő darabra szaggatják . . . Mindenik darabra nyilcedulát készítenek, a communitas tagjai közül húz belőle, s kinek melyiket mutatja az általa kihúzott nyilcedula: azon esztendőben annak a nyilnak veszi hasznát és így cselekszenek más esztendőben is.”* Ilyen volt általánosan a nyilhúzás szertartása.

A székely földközösségről rendelkezünk a legtöbb adattal. Jelentős forrás ebből a szempontból a székely székeknek az erdélyi főkormánysszék 1795. évi körrendeletére, a közföldek állapotáról felküldött jelentése. A főkormánysszék arra kérte fel a községek és városok hatóságait, hogy a közföldek felosztásának szokásairól jelentést tegyenek. Marosszék jelentése: *„a közhelyek székünkben fel szoktak osztatni, hol egy ideig, hol örökösen. Ami az ideig való osztályt illeti tudniillik a forgó nyilakat vagyis a föld hasznát illeti az, cselekedtetik a szék régi Constitúciója mellett . . . oly formában: hogy jobbgyos nemes embernek . . . mely eszerint felosztatot és osztandó nyilak hol egy esztendeig bíratnak, hol pedig több esztendőig is, de ez örökséggé nem válik.”* Háromszék azt jelenti, hogy náluk eddig végleges határfelosztás soha nem történt, *„ahol osztottak is, csak esztendőnként és nem állandóképpen”*. Aranyosszéken sem volt végleges határfelosztás. A székeknek maguknak is volt saját földjük, amelyet csak a szék tagjai használhattak. Aranyosszéken még 1928-ban is mindenki az első foglálás ősi jogával élt. *Ki-ki annyi földet fogott fel, amennyi tetszett, de eladni nem lehetett, s ha 3 évig műveletlenül hagyta, ha más beléakasztotta az ekéjét, nála nélkül maradt.”* A közföldek kezelése és hasznának elosztása a faluközösség vagy a szék belső ügye volt. Udvarhelyszék 1727. évi statútumában olvashatjuk, hogy a nyilföldekkel kapcsolatos pereket a széktől tovább fellebbezni nem lehetett, a széki gyűlés döntése megmáshatatlant volt.

A székely faluközösség azért volt sajátos, mert a középkorban Székelyföld nem állott teljesen földesúri hatalom alatt, s így tovább megőrizhette közbirtokosságát a földesúri foglalás elől. Ennek hatása jóval a jobbágság felszámolása után, még a XIX. század végén is erősen érződött. A rendiség megszűnése után a feudális közföldek, a kapitalista viszonyok között, községi és közbirtokossági kezelésbe mentek át. A földtulajdon e közös formái nagyobb arányban maradtak meg a kiváltságos területeken (mint amilyen a Székelyföld vagy szász székek voltak), mint a vármegyékben. Egyed Akos adatait idézve, Erdélyben az összes föld 27,52%-a közbirtokossági és községi tulajdon volt 1893–1894-ben. Az átlagnál jóval magasabb volt a székely székek területén, például Csikban 44,26%, Háromszéken 45,76%. Ennek következtében a faluközösség rendje és számos funkciója a földközösség megszűnése után is megmaradt.

*

A kora középkorban a föld közös birtoklása, a falu önellátásra alapult gazdálkodása a falulakók kölcsönös egymásrautaltságát eredményezte, amely együttműködéshez vezetett, erős közösségi köteleket hozott létre. A falu nemcsak a településforma, hanem a gazdasági szervezet és jogi közösség volt, ilyen értelemben *faluközösség*.

A faluközösségben a közföldek kezelése, a feudális hatalmasságokkal szembeni védekezés, az egymásrautaltság és az élet mindennapi gondjai szükségszerűen megteremtették a *földközösség öngazdálkodásának* és *önkormányzatának* fórumait, amelyek képviselték a falut a földesúri, később pedig az államhatalommal szemben és igazgatták belső dolgai.

A faluközösség autonómiáját biztosító intézmények fokozatosan alakultak ki. A XI–XII. században a *falunagy*, a XIV. századtól kezdve a *bíró* és az *esküdtek*, majd a *faluszéke*, a falugyűlés, és a XVI. században az írásba foglalt falutörvények látták el a faluközösség gazdasági és igazgatási funkcióit. Ezek az intézményeken keresztül hajtotta végre, gyakorolta önkormányzatát a faluközösség (intézkedéshozatal, döntéshozatal, ítélkezés). Működésébe és döntéseibe elvileg nem szült bele a felettes hatalom, de éppen lényegüknél fogva, három évszázados funkcionálásuk alatt folyton védekeztek, hogy ne szőljanak bele!

A *falugyűlésen* a korszak elején az egész falu jelen volt. Többnyire az egész faluközösséget érintő kérdésekben hozott határozatokat: a közföldek kezelése, a nyilak elosztása és használata, pásztorok, kovácsok stb. szerződtetése. A falugyűlésen rendezték a szomszédos falvakkal való viszályokat, ítélkeztek a viszálykodók vagy a faluközösség vagyonát károsítók felett. A felettes hatalom [a megyei vagy széki, később (1764) katonai hatalom] parancsait és utasításait közvetítették és intézkedtek felőlük.

A falugyűlésről a XVI. századtól kezdve jegyzőkönyvet, ún. *falukönyvet* vagy *protokollumot* vezettek, amelybe beírták a falugyűlésen lefolyt ügyintézéseket, rendelkezéshozatalokat és ítélkezéseket. Legtöbb falugyűzőkönyvet a Székelyföldről ismerünk, eddig 14 darabot.

A falugyűléseken az elődöktől maradt *szokásjog* és hagyomány alapján ítélkeztek és intézkedtek, ügyvitelük a *jogi népszokásokon* alapult. A XVI. századtól kezdődően pedig írásba foglalt falutörvények alapján döntöttek. A *falutörvények* a szokásjogon alapultak. Néhol jogforrásként felhasználták a vármegyei, a széki törvényeket is, sőt más falu szokásait is figyelembe vették. A falutörvényeket általában falugyűléseken hozták, rendszerint írástudó, nemes, *kézzenfogott közbírák* állították össze.

A falutörvényeket kettős szükség hozta létre, s így kettős céljuk is volt: egyrészt írásba foglalták a belső igazgatás szabályait, s ezáltal is megalapozták a faluközösség önkormányzatát, másrészt összefoglalták azokat a szabályokat, amelyek a helyi szokásos életvitelre vonatkoztak, s ezáltal igyekeztek könnyebbé, gördülékenyebbé tenni a mindennapi életet. A törvényeket persze a vármegyei és széki hatalom tudtával és azzal megegyező módon kellett megalkotni. A falutörvények meghatározták a faluközösség igazgatási módját, a közföldek birtoklásának módját stb., egyszóval mindazt, ami a falugyűlés tárgya is volt egyben. Emellett szabályozták a falu előljáróinak (bíró, esküdtek, polgárok stb.) választási módját és megszabták feladataikat, rögzítették, hogy viszályos ügyekben hogyan dönthetnek, és hogy a közösség ellen vétők milyen büntetésben részesülhetnek.

Legtöbb falutörvény a székelység köréből ismert. Innen kerültek elő írásba foglalt rendszabályok. A legkorábbi Gyergyóalfaluból és Zalánból származik 1581-ből, a legkésőbbi 1807-ből Lécfalváról. Számuk körülbelül százra tehető.

A szokásjog gyakorlása révén és a falutörvényekre alapozva a közösség életében felmerült összeütkezéseket és viszályokat – első fokon, a felettes hatóságok közbejötté nélkül – a falu ítélkező fórumain oldották meg. Az évszázadok folyamán az ítélkező fórumok egy része állandósult és intézményesedett (*faluszéke*, *falusbíró*), emellett igénybe vettek alkalmi ítélkező fórumot is (*fogott bírák*).

A *faluszéke* a legősibb ítélkező fórum, amely eredeti alakjában Moldvában, a szabófalvi *őregek tanácsa*-ban őrződött meg. A jogtudományban elég sok vita folyt mibenléte körül. Dósa Elek szerint a falusi bíráskodás fóruma a faluszéke, amelynek elnöke a falusbíró, tagjai a bírák és hűtösök és alátartoznak a falusi közember peres viszályos ügyei.

A faluszékének legfontosabb személye a *falusbíró*. Maga a bíró szó is arra utal, hogy a faluközösségnek, mondhatni eredendő joga volt arra, hogy ítélkező és törvényt tevő embereket tagjai közül választghassa. Valóban, 1848-ig a falugyűléseken választották a falusbírót, noha a földesurak már

igyekeznek állandóan korlátozni a faluközösségek szabad választásának érvényesülését. 1848 után csak a szolgabíró által kijelölt három személy közül választhattak.

A *falusbíró* milyenlétét és hatáskörét a székelység körében a XVI. századtól kezdve a falutörvények rögzítették, de ez általában a vármegyei faluközösségek szabályaival azonos volt. A falusbírónak a *közügyekben jártasnak, erkölcsöségben példamutatónak, igazságszeretőnek és megfélemlíthetetlennek* – ez fontos volt, figyelembe véve az önrendelkezés állandó veszélyeztetettségét – *kellett lennie*. A bírói teendők közé igazgatási, igazságszolgáltatási és gazdaságszervezési tevékenység tartozott, ugyanakkor a község képviselete és a felettes hatóságok utasításainak végrehajtása volt a dolga. A bírói eskü, amellyel beiktatták a választott bíró, nagyjából hirt ad feladatairól is „*a Közjót előmozdítani, a panaszkodó, ügyes-bajos személyeknek igazságot szolgáltatni... a helység jövedelmét nem fogyasztom, hanem szaporítom.*” Gyula, 1790.

A falusbírónak és faluszékének nemcsak a közösség belső ügyes-bajos dolgait kellett rendeznie, hanem a külső hatalmasságokkal szemben meg kellett védenie a közösség gazdasági érdekeit, viszonylagos szabadságát. A faluszéke, de különösen a bíró sokszor került ellentétbe a hatalommal, amikor olyan ítéleteket és rendeleteket kellett végrehajtania, amely árthatott a közösség érdekének. Az ilyen parancsokat sokszor látszólag teljesítették. Egy 1788-béli, kissúlymósi okiratban olvashatjuk, hogy „*ami volt nagyságtok parancsolata leghivebben fenn lésson...*” a katonai szolgálatra kirendelt személyekről van szó –, a kívánt létszám felét küldi fel, a többit felmenti a faluszéke azért, „*hogy gazdaságok csonkása vagy hátramaradása ne következék.*”

Az állandósult ítélő fórumok mellett az alkalmi, a családok, az egyének igazságát érvényesítő fórum volt a *kézenfogott bírák ítélete*. Ez az ítélőfórum kizáróan a szokásjog alapján működött és többféle döntésben volt illetékes.

A *fogott bíró* a vitás vagy ügyet intézni akaró felek által választott személy volt, akit döntésre és a döntés lejegyzésére kértek fel. A fogott bírák az illetékes bírák helyett teljes jogkörrel járhattak el. Bárkit meg lehetett fogni bírának, de igyekeztek írástudó, lehetőleg nemesembert felkérni, olyant, aki szavahihető, a szokást és a törvényt ismerő és tisztelő hírében állt. A vitázó felek közmegegyezéssel kérték fel a kiszemelt egyéneket a döntésre. Bíróvá kézbe adással, kézfogással avatták: „*Dobai Klára Asszony... Gyermekei... Kezeknek beadásával arbitrálnak* (Bírának kijelöltek) *minker*” Magyarköblös 1776. A kézbe adás elmaradása a bírászkodás és a döntés érvénytelenségét vonta maga után. Például: 1726-ban Csíkkozmasón, egy okirat hitelességéről vitakoznak. A vitás fél így érvel: „*arbitrationumnak* (fogott bírói döntésnek) *sem lehet venni, mert arra mind az két féltől való kézbe adásnak kell lenni, márpedig hogy Kotsóék adtak volna kezet azt nem is erősítik.*”

A fogott bírák döntését olyankor is igénybe vették, amikor a falusbírák hatáskörét meghaladó esetekről volt szó. Így említjük a nyilak elosztását, a falutörvények alkotását, továbbá ugyanilyen jellegű volt két bíró közötti viszály eldöntése is. A XVIII. század folyamán és a XIX. elején szerepük nagyrészt a bizonyosság-levelek kiállítására és családi, örökösödési ügyekben hozott döntések meghozatalára korlátozódott.

Az érvényben levő szokásjog tette lehetővé a fogott bírák működését. Azáltal, hogy az igazság nyilvánvalósága és mindenkire érvényessége révén bárki lehetett fogott bíró, lehetővé tette az egyéni, családi igazság érvényre jutását a hivatalosság igénybevétele nélkül is.

*

A faluközösség önkormányzati intézményeinek jogkörét már a Mária Terézia féle központi intézkedések csorbították, s autonómiája 1861-ig fokozatosan csökkent, mikor az önkényuralom rendezési törekvései folytán közigazgatásilag átszervezték a vidéket, s egységes polgári községeket hoztak létre. Meghatározták a nagy- és a kisközségeket, a kisközségeket úgy, mint olyan falu, amelyek képtelen közigazgatási feladatainak eleget tenni. Az 1886. törvénymódosítások még jobban alárendelték a községeket az államhatalomnak és visszaszorították maradék autonómiáját is.

Kósa Sánthó Vilma

